A szabadelvű iszlám.

Dr. Goldziher Ignácz-tól.

Muhammedán szabadelvűség! Hát ilyen is létezik? Így hallom az olvasókat ~~[illegible]~~ kérdezni, midőn ezen ~~[illegible]~~ czímet megtekintik. A muhammedán vallás szent nyelvében, az arabban, alig van szó arra a ~~[illegible]~~ fogalomra: szabadság; midőn Európából legelőször hatott át muhammedán földre ezen ~~szavak~~ fogalom, nagyszerűen ugyott kellett kovácsolni egy műszót, és azt mondani: hurrijje. Ez a szó képezve van a hurr nevből, a mely annyit jelent: szabad. Szabad, de mily értelemben? A ki nem rabszolga, ki teste felett kedve szerint rendelkezhetik, arról azt mondják, hogy hurr. A szabadság mint erkölcsi állapot, mint morális tökély, az a valódi szabadság, melyet legelőször a görög világfelfogás vezetett be az emberiség öntudatába; ~~[illegible]~~ nem foglaltatik az említett arabs szó szűk határai között. Könnyen megértik tehát, ha azt mondom, hogy ~~[illegible]~~ a muhammedán világ ~~nem igen~~ szálcsatott ugyanolyan megfelelő kifejezésre oly fogalom számára, mint a szabadelvűség, a szellemi szabadság legkiválóbb hatása és következménye. És mégis úgy igyekszem, hogy a szabadelvű iszlám-ról fogok ~~[illegible]~~ értekezni.

Hogy miért ~~[illegible]~~ állottam ~~[illegible]~~ feladatommal szükséges ellentétben, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ tehetségem ~~[illegible]~~ képtelenségének kimutatá-~~sát~~, még egyre akarom bevezetőleg figyelmüket ~~[illegible]~~ irányozni. Nem úgy mintha ez volna a vallási szabadelvűség bélyege és, hogy úgy mondjam, definíciója, hanem oly értelemben, mint ez a vallási szabadelvűségnek egyik oldala: a

szabadelvű elem a vallásban, ha egyáltalában az vérére jut,
abban, más nyilatkozik, hogy a vallásos világfelfogás
lépést tart a folyton haladó tudományos világfelfogással,
hogy nem törekszik arzal ellentétbe jutni, sőt hogy azono-
sítja magát, és vele viszonyban csak az erkölcsi
idealizmus [akarja képviselni mely az illető korszak
eszt tudományos alapon nyugvó világfelfogásának
megfelel. A vallási szabadelvűséghez ennek fogva
nem elég ennyi csak a haladási és lépéstartási jó-
akarat és hajlandóság. Világos, hogy kell ode még va-
lami, hogy mivel tartson lépést a vallás. S hol
folyton fejlődő, tőkéletesülő" tudományos felfogás ural-
kodik, ott könnyen vehetjük észre, hogy mögötte hátra
maradt-e a vallási világnézet, vagy ellenben,
hogy vele lépést tartott-e, hogy törekedett-e
vele egyvé lenni, [vele azonosulni. I De Ázsiában
és Afrikában, ezen a tudományt kizáró szellem fekete
tengere által körülvett szigeten, hol amaz másoldik
elem és fenyegő tőkéletesen hiányzik, milyen értelemben
lehetne itt vallási szabadelvűségről?

* *

I vagy pedig, hogy folytonos ~~tagyos~~ kicsiszakolt compromissumokkal ~~sietve~~ sántít a utána midőn amaz óriási léptekkel halad előre, ~~de~~ anélkül, hogy azt könnyen elérni törekednék? azonban

Lassan pokál

szabadelvű

[nem kétségkívüli hanem

De mi szándékoltak az iszlám fejlődési történetében egyes szellemi mozgalmak, melyek a szabad megnyilvánulás elvéhez közeledtek ~~vagy legalább~~ és elősegítették volna azt vagy legalább azzal a vonzattal a szárazortodoxia ellenében egy dolgokkal lépett elő, már csak ezen ellenmondás végett is megérdemlik hogy a szabadelvűség történetében helyet foglaljanak.

A legelső mozgalom, mely ezen szempontból tekintetbe jő és mely nemsokára az iszlám megerősödése után lépett fel, persze ~~csak~~ nem igen tehet róla, hogy saját szándéka nélkül a „szabadgondolkodók" táborába jutott, ~~~~ és váltig protestálna az ellen, hogy ilyeneknek keresztelték. Most ezen párt csupán csak az orthodox iszlám ~~[illegible]~~ módszerével és auctoritásával azzal szemben az orthodox hitvallomás nevében helyezkedett ellentétbe az elismert dogmaticával. Lássunk közelebbről egy példát.

gondolatot alkalmazásban. [illegible]
a hozzánk közelebb fekvő felekezetek történetére is – de maradjunk most témánkhoz közel az iszlám mellett.

Az orthodox iszlám p.o. a Koránról azt mondja, hogy az ~~[illegible]~~ nem is lett ~~is~~ megteremtve, hanem örök időktől fogva fel volt írva az ~~az~~ igyekezett jól megőrzett táblára (al-lauh al-mahfúz)

melyből azután Gábor angyal kinyilatkoztatás képen hozta le a ~~to~~ legmagasabb égből Muhammednek; vagyis egyszerre a vagy pedig darabonként (a muhammedán theologia így mondja hogy: csillagokként), az megint nagy viták tárgya, mely olvasóimat nem is fogja érdekelni. Maradjunk meg tehát a kérdés ~~fő~~ magvánál: hogy t. i. a Korán ~~nem~~ teremtetett hanem megvolt. Ez dogma, mely részint a Korán szövegében ~~lét~~ részint pedig az ép oly auctoritással felruházott hagyományban találja alapját. Sőt de mint az a szent szöveg, melyből akármit ne akart volna bizonyítani, elkerülhetetlen ellavki.

A Kóránban ~~az egyszerű és a szavaiban~~ feleletkezetek és ellentétek, az tudva példát elegt. Minthogy mindenkinek ott kell találni meggyőződését, vagy azt a mit mások ~~itt~~ megdöntheteltek, ~~akarnak~~, a szent irásban, tehát belé gyötrik a szövegbe vagy kiszaggatják belőle azt, a mit akarnak. A muhammedánok közöttis akadt egy párt, mely úgy gondolta, hogy a Korán meg lett teremtve ad hoc a kinyilatkoztatás számára. Ellenben a Korán és a tradiciók támaszkodtak ott és belőle ívelt az orthodoxia képtelen dogmája ellen. Ezt a pártot mu'tazilita pártnak nevezik el.

Kétsem fogja szegdhatni, hogy ha azt kérdezem, melyik párt dönti el a Korán keletkezésének kérdését szabadelvűebb szellemben: az orthodox dogmatrensoltée vagy a mu'tazila? okvetlenül mindenki azt fogja mondani, hogy az utóbbi. Ő miért? No mert egy kis concessiót tesz a józan észnek és nyitva az vaday orthodox dogma

meggyőződésévé akar tenni

képtelenségét. Pedig épen itt van a bökkenő. Ez a szabadelvüség csak látszat. A mu'tazila emberei nem azért ~~tagadta~~ állitotta, hogy a Korán keletkezett, mert ez ésszerübb és természetszerübb; ~~akkor biz~~ ésszerünek bizony az ő felfogásuk sem nagyon ésszerü, mert azt ők se tagadják, hogy a Korán 114 szúrája csak úgy potyogott le az égből, és csak az a vitás kérdés, hogyan került oda? hanem azért állitott kevésbé természetellenes theoriát a Korán keletkezése nézve, mert ez úgy következik szerinte a szent Korán szövegéből és a tradíció szavaiból. Ez a szabadelvüség tehát inkább analogiát az orthodoxiának csak egy másik oldala, nem a haladó gondolkozás követelményeképen lépett elő, hanem mint a merev betü értelmének kifolyása. A szabadelvüségnek ezen iránya, nem azt mondja az ellenpárttól, hogy tudatlan vagy ostoba, vagy hátramaradt, fejlődni s haladni nem akaró; hanem azt, hogy eretnek, pokolba való.

Mégis úgy szokás nézni a mu'tazila pártot, mint a szabadelvüség képviselőjét a muhammedán orthodoxia ellenében; sokan plane protestánsoknak nevezik őket. Tagadhatatlan mindenesetre, hogy a mu'tazilismus azon dogmatikai vitapontokban, melyekre nézve az orthodox párttól eltér, majdnem mindig, a merőben józanabb vagyis inkább kevésbé tökkel ütött theoriát képviseli mint az ellenpárt. Így p.o. ők azok, kik a mindenjüknek általi ismert muhammedán és kálmuta fatalismus ellenében a liberum arbitrium tanát képviselik, és ethikai tekintetben helyet adnak az egyén szabad akaratának és ennélfogva felelősségének is: de

La mu'tazilitak

mindezen dogmatikai és ethikai eltérések tanok csak ~~tűn~~ lépjenek elő, mert az illető hittudósok ~~ig~~ azokat olvasták ki a Koránból és a szunnából. Elben tehát sem az orthodox sem a mutazila emberre nem szabad, mindegyikük szolgálja a betűt; a különbség köztük nem minőségi, hanem csak a betű másmás értelmezésére alapszik. Midőn egy 'abbászid khalifa kormánya alatt a mutazila pártnak sikerült az uralkodót pártjának szóm megnyerni, ezen különben vallási dolgában tökéletesen indifferens ~~eriszkábbra más irat~~ fejedelmet arra birták, hogy az orthodox párt főszlopait kényszerítse a Korán megfeszentve bvésének vallására; a vonakodók a legkegyetlenebb halállal végeztetve lettek ki. A muhammedán szabadelvűség ugyanis.

~~Ugy vagyunk az iszlám azon pártjával, melyet per excellentiam szokták a szabadelvűnek tekinteni.~~ ~~De~~ A szabadelvűség ~~bizonyos~~ az iszlámon belül még egy ~~nagyobb~~ szélesebb és tovább terjedő körben mutatkozik; ~~mely~~ a szúfi-k körében, olyképen, hogy ~~valóban~~ itt már inkább mondhatók ~~gyakorolt~~ és a vallási szabadelvűség tényének megfelelőnek. A szufismus tényéről és tanairól az ember sokat mondhatna el; ~~de itten csak annyi bir felemlítendő~~ a szufismus keletkezése és fejlődése legérdekesebb fejezete az iszlám művelődéstörténetének. Itt csak azon oldalát akarjuk érinteni ezen nevezetes irányzat, mely a vallási szabadelvűség körébe vág és igy minket ezen szikkapalkalmával közelebbről érdekel. Nem igen tanácsos az olyan ember számára a ki szeretné megőrizni reputatiógát, hogy azt mondja: a szufismus keletkezésére és fejlődésére nagy befolyással volt az Indiában végbement

szétrajzolnak, némileg ösztönzőnek.

jugyan

vallási mozgalom; mert azoknak, kik az dervisekhez hozzá-
szólnak, legnagyobb része, így nézi a szufismus keletkezését
mint spontán és minden külbefolyás hatása nélkül létre
jött fejlődési stádiumát a muhammedán öntudatnak. | vallásos.
Csakhogy a dolog igen egyszerűen áll és tulajdonképen mindkét
félnek igaza van. A szufismus nagypiszt még kiadatlan és
csak kéziratban levő irodalmából az tűnik ki, hogy az ezen
nevezet alatt ismeretes vallási iránynak, két ága vagyon: egy
arab, azaz gyökerestül muhammedán és egy persa, azaz
külső befolyások | által keletkezett iránya. Az utóbbi is | tényleges behatása
a muhammedánság kebelében lép fel, de az iszlámtól oly
annyira idegen szellemű, hogy azon összefüggés, mely közötte
és az iszlám között létezik csak egy hajszálon függ. Körülbelül
az Allah nevén, nem is fogalmán. ~~az istenfogalmát pantheisti-~~
~~cus irányban tűnik ki~~ Míg az előbbi irány az isten szeretése
körül fordul meg, mely nem változtat semmit az iszlám
tényegén, addig az utóbbiak központját képezi azon pantheisti-
cus istenfogalom, mely tökéletesen Indiára emlékeztet, és
valami Nirvana-féle | melyet felé a szufismus vallása nem csak | megsemmisülés
mint az egyéni lét végső célja felé törekedik „az ismeret
tengerébe való belemerülés" által, hanem melyet minden utalan
az úgynevezett „hál" (állapot), azaz ekstatikus magán kívüliség
által idéz elő. Azon egyének, kiket mi a dervisek neve
alatt ismerünk, tulajdonképen a nagy közönséggel szemben
képviselői a szufismusnak, de valósággal csakis oly
viszonyban állnak hozzá, mint a rosz komédiás a drámai
conceptióhoz. ~~Alapuk alapja~~ Ezen rendben valódi képviselői ~~kik~~

orokat kell sehinkni. Kik

bölselmi

mélyen át gondolt rendszerekkel ~~lépték fel is azon~~, melyek
Központját a pantheismus képezi, léptek elő, azon Költőket,
Kik módon borról, szerelemről, a lepkéről és gyertyalángról,
a rózsáról és fülbimbóról énekelték hatalmas dalaikat,
lyrai formába öntötték azon mély theosophiai elvélkedé-
seket, melyeket a szufismus bölcseszei mint ezen vallás-
bölcseleti irány sarkpontjait fejtettek ki. A ki Hafiz-
~~Tudjuk a~~ nak, ki a szufismus legelevenebb kifejezése,
egynémely költeményét figyelemmel elolvasse, az alig
fog különbséget találhatni szavai ~~között~~ s a buddhis-
musi közöttt.

persa

A szufismus ugyan mint ezen rövid adatokból is kitűnik, nem igen illeszthető bele az iszlám
korlátolt szűk ~~kép~~ keretébe, különben végem ~~tört~~ szakitott az uralko-
dó felekezettel. Sőt mindenféle allegoriai magyará-
zatok folytán helyet adtak Muhammednek és szent
könyvének rendszerében, az utóbbit mystikai módon
magyarázták és tanait belőle törekedtek kifejte-
ni, vagy legalább az ő tanait akkor tán az
tani. Pedig alig valót képzelni mint mindenmystikától távolabb
álló embert mint ilyen az arabok prophétáját. De
ezen vagyszkodás az iszlám symbolumaihoz merő látszat.
Lényegében fekszik mindenféle theosophiának, hogy a
vallási élet legmagasabb céljainak az isten megismé-
rését mondja; a ritualismus, és az az melyre
az igazhitű iszlám oly nagy súlyt fektet, neki vagyis

Közömbös, és ha itt-ott súlyt fektet reá vagy tekintetbe veszi, csakis azon mélyebb gondolatait (ezt, melyet a ritus mögött képzel, de mely a ritustól ~~tőle~~ idegen és („titokban") melyet csak a theosophia vitt bele, midőn a vallási ~~itet~~ tensöitésével vélte elérhetni a megismerés czélját. Ez jellemzi a keresztyénségben különösen a neuetheosophiai irányt és a zsidóságban az úgy nevezett Kabbalismust. A muhammedán theosophia nyiltan is fellépett az orthodox ritualismus ellen és vele viszonyban megint olyan álláspontra lépett mint az eredeti buddhismus a brahmanismus ellenében. Az orthodoxia mely a szufismus ezen irányát mindenai napig ellenségképen üldözi (a legutolsó időben olvashattuk, mily az ugyanabban az ~~alem~~ elemák fellépésétől a Besiktas szerzet ellen), ezen üldözésére épen azon állásban keresi a jogczímet, melyet a szufismus a muhammedán ritustörvények ellenében elfoglal. És ezen irány ellen nemcsak az inlagor képeni orthodox ritualisták kelnek ki fanatikus dühvel és szenvedélyszel, hanem a szufismus azon irányának képviselői is, melyre mint az arab irányra bevezetőleg rámutattunk. A szufismus képviselője is bűtől, – míg pedig kellő szűk többet is-

ö is

mádhoz, mosakodik, zarándokol: de nem a ritus törvényének ugyége alatt és nem rendeleteinek engedve, hanem mintegy attól felszabadulva belső intuitió sugallata folytán. Reá nézve a bizonyos szent napok, a bizonyos „par ordre du moufti" tiltott ételek és italok, a bizonyos ájtatosságnak szentelt órák és időpontok, a zarándoklás bizonyos ~~czél~~ czélai és szent helyei, az írás magyarázatára rendelt bizonyos ~~itet~~ emberek, más régi anyagi pogány vélleitások és azért éles gúnyorral ostorozza a ritus tokói közötti szabódó szellemet és szabad fölszellemkedést kívánja. A ki Hafiz ismeri, az tudja hogy a kocsmát templomnak szokta nevezni, a bort az élet italának, a csaplárost főpapnak és a kocsmából kocsmába járást szent ~~buczúrnatnak~~. De soha senki közülök nyiltan nem ostorozta az iszlám ritualismusát mint azon költő, kinek perzsa epigrammáit most már szufi magyar fordításban is bírjuk tekintélyes írónk egyesűt.

tól Erődi Bélától.*) Erődi ezen költőt, Omar ben Chejjámot „cynikus"-nak nevezi; de úgy gondolom, hogy se jellem tekintetében sem pedig költeményeinek magatartásáre nézve nem illik reá az az elnevezés. Ő inkább, mint szufiomnak vallott perse költőre a rendes szufiomus szivrendszer alá, amelyek mezszőrödéseit tolmácsolja; csakhogy nyiltan és kendőzetlenül minden titkolót nélkül ~~a rabbi~~ jobbra balra fricskázza a ritus bálványozóit és ostorozza vezetőiket.

Fegyéb

Nézd e néhány buta papot, milyen hordják fejeik;
Vakságukban ők magukat legbölcsebbnek képzelik.
Ne bántsd te azt, mert hitük azt mondja már:
Minden eretnek, aki, mint ők, nem szamár (nr. 130.)

~~A tolmácsolat~~ ~~Minden~~ Epigrammjainak egész során ~~keresztül~~ az a gondolat húzódik keresztül, hogy azok, miket a rítusörökök tolmácsolói bűnös élvezetekül ~~nak nevezik~~, pl. a borivás ~~stb. pedig miket~~ mondanak, vagy szerelmek megkülönböztetése a szerint a mint a vitushoz szigorian sinelnek vagy pedig szemhunyva mendenondák és a vallás lényegét nem értik, és csupa kicsiségek a magasztos isteni eszméhez mérve,

Kinek titkos bűte meg nem értheto,
Minden neked szófogadó, vétkező (nr. 391.)

Ha az élet lepke szakadt, ki sem kérd
Mit beszéltél, a mosdást mint végezéd (nr. 360)

~~Ne~~ Nem törődik üres bűnnel és vallással, higyjed;
Élvezd azért mindazt, ami felderiti szivedet (nr. 129)

Sőt Muhammednek intentiójától is idegenek véli azt az alkalmazási, a melyet az irás tudók ~~az~~ prophéta szavaiból vontak:

Üdvözöljed – ~~egy~~ ~~beszélte~~ ezt mondatta el Muhammeddel –
Chejjámot a nevemben
Simondd meg neki ~~hogy~~ ő kelme eszében
Mikor mondtam én, hogy a bor tiltva van?
Hatja az okos nem az oktalan! (nr. 317)

*) Keleti gyöngyök. Pest 1872. Asztóvarkező pár ~~idézet~~ epigramm (Erődi fordítása szerint van idézve.

Minden a szúfinak akár péntek akár ramadhán akár más idő.

„Tartsd egynek a péntektől és szombattól
Imádd istent, de ne imádd a napot. (nr. 100.)

És hogy a péntek különös tiszteletét megcáfolt tegye nevetségessé péntektől napot
így szól barátaihoz:

.... Egy pohár bor jó máskor, ma több ellen;
Mert vagyok a mai nap a többiek; (nr. 71)

~~és a Ramadánról~~ ~~szólók~~ Hasonló gúnyorral teszi nevetségessé a ramadhán
hónaphoz fűződő különös piacásig (pl. nr. 65. 172.) A pokolról is paradicsom-
ról szóló muhammedán képzeleteket pedig éppenszen „hazugság"nak nevezi, a
melyet „higyen a ki rászorul" (nr. 64). legnevezetesebb pontja ~~pedig~~ a szúfi hit-
vallomásnak, és és különösen a szabadelvűség kérdésénél legutóbb jő tekint-
tetbe, a szúfi viszonya az iszlámon kívül levő vallásokhoz. Minthogy a szúfis-
mus célpontja ~~és~~ legmagasabb eszménye az istenni eszmének pantheistikus
~~és~~ szellemben való megismerése, ~~természetes~~ a mely czél mellett az mi a felete-
zetekt egymástól megkülönbözteti és elválasztja, nem egyéb mint szellemi
fogyatkozás jele, természetes hogy a szúfismus, mely maga is csak réteg áll az
iszlámon belül, a feletkezetek irányában a legnagyobb türelmességet fejt ki.
Keresztülvonul ez az összes szúfikus irodalmon, és mint könnyen látható mics
igen ingyére az igazhitű iszlámnak, mely a hitetlenek ellenni folytonos harcot
~~kívánt~~ ~~provál~~ mint egyiket a vallási főkötelességeknek tekinti. A szúfismus minden
feletkezetben részint azon közös törekvést méltatja, hogy mindnyájan ~~az~~ ki-
ki más uton, az istenhez elutni ~~törekednek~~ akarnak

Bálványtemplom s mecset mindegy isten előtt,
Harang-a vagy imaének dicsérje őt
Templom, szőnyek, kereszt, szentelt olvasó,
Mind csak isten dicsőrefet czélozó (nr. 30.)

részint pedig azon közös ~~tévelyekről~~, melyekben mindnyájan fetrengenek, tőkéi-
letesen ~~kívánnak~~ ellenségeket lát, ~~melyekre~~ ~~kel~~ melyek közül az egyik nem előbb-
való mint a másik:

Templomokban, mecsetekben, gyülekezetben
Kiki tart, hogy a pokolban ne égjen;
De kik isten titkait az egekben

Látni való ezekből, hogy a szufismusban mára több a szabadelvűség mint az
előbb körvonalozott szabadabb eredményű dogmatikai irányban. Azt sem lehet
tagadni, hogy midőn a szufismus lerázza nyakáról a ritualismus igáját,
feletteri szűkkebbűség helyett valami általánost törekszik felállítani mint
a vallási élet eszményét, szabad~~abb~~abb uton jár, kevésbé körülkorlátolt térben
halad. Csakhogy a szabadság nálunk nem alv, sem követelménye az ember
erkölcsi lényének és hivatásának. A ritualismust csak azért rázza le a
szúfi a maga nyakáról, mert meg van győződve arról, hogy az üdvözülésre nézve
ve fölösleges. Azonkívül az iszlám ellenében inkább frivol skepsissel mint vala-
ságos szabadelvűséggel viseltetik.

Mindamellett azonban a szúfismusé az érdem, hogy legelőször
kondy
vidította meg az iszlámon belül a magasabb eszmék egy hatható mozgalmát, mely ámbár eredetére nézve perzsa ~~[illegible]~~ (illegő) és alapgyökerei Indiára mutatnak vissza, az iszlámra nagy befolyással volt ~~[illegible]~~ és különösen a keleti iszlám fejlődésében az vidító tényezők egyikét képezte. ~~Ez~~ A szufismus az egyetlen jelenség az iszlám történetében, mely egy rendszerezett, (sőt némely figyelmezett) szabadabb ~~mozgalmat~~ eszméket teremtett ki régóból az iszlámból. Most igen nevezetes dolog az, hogy a szufismus és a muhammedán orthodoxia egymásra ütközése és kölcsönös egymásra hatása létet adott egy kettőjük között helyet foglaló közvetítő irányzatnak, mely midőn a rideg ritusztanból vidult ki és az orthodoxismus fogalmaival dolgozik, ~~[illegible]~~ elsajátította annyit a szufismus oppositiójából, a mennyi a ritualismus "lélekölő" szigorának ellensúlyozására szükséges. Ez az iszlámnak legdiszesebb mozgalma, ~~volt~~ mutat közöttünk, mely midőn fellépett a legtöbb történelmi jogosultsággal bírt, ~~[illegible]~~ és hogy mennyi fogékonysággal birtak a muhammedánok annak idejében ezen iskola iránt, azt mutatja azon tényelet, mely ezen iskolát és az általa megteremtett csodálatot kivívta a mai napig.*)

*) Bővebben szóltam nem régen más helyen ezen irány főképviselőiről. (Jelentés s. a. t. tekintettel a nyugadszomszédra Keletre. Budapest 1874. p. 19. 24.)

A szabadabb gondolkodás azon szenvedélye, mely nem Európa ~~[illegible]~~ szellemi befolyásával ~~[illegible]~~ által
keletkezett, egyszer a mai napig a szufi tanok befolyására vezethető vissza.
Akárhány ~~[illegible]~~ tanult emberrel találkozik az ember muhammedai orszá-
gokban, kik európai nyelven nem olvashatnak és európai eszmék befolyás-
nak kevésbé vannak kitéve: azonnal rá ismer, hogy itt szufi olvasmány
megfelte hatását. Én több ily embertársimmal állottam utazásom alkalmával
barátságos viszony~~ban~~ban; mindnyájok között azonban legkedvesebbe~~[illegible]~~
van emlékezetembe vésve Muztapha Efendi Szbai, egy Damaszkusi jövő-
dési úriember, kinek (hat heti Damaszkusban való) tartózkodásom alatt
majdnem mindennapi vendége volt és kinek jó része van abban, hogy
a Szyria fővárosában átélt idő a legszebb visszaemlékezésel van jár-
nomra összekötve. Muztapha Efendi-t Damaszkusban minden ember azon
oldalról ismeri, hogy tizenkét vallást tanulmányozott és hogy mindda-
mellett derék hívő maradt az igazságnak. Pehogy maradt! „~~[illegible]~~
Egy nap Kezembe vettem – így szólt hozzám egy ramadhani napon – ~~[illegible]~~
~~[illegible]~~ szülő ~~[illegible]~~ és azon fiúban Vénné miatt, melyet hogy az oktatásnak Kötelező
~~[illegible]~~ a zsidó és keresztyén szent iratoknak
arabfordításait, hogy meggyőződjem arról, valjon ismerhetők-e azon hamis-
ságok, melyekkel tudvaink szerint a zsidók s keresztyének ostoltak
szent könyveikben. Csakhamar azt láttam, hogy azok is kárhoztatják
a lopást, hazudást és gyilkolást, és hogy azok is ajánlják az igazsá-
got s az erények gyakorlását. Mivel tehát a Korán? Barátom,
minden a Klimától függ és az emberek természetétől. Prophétáink ugy-
be kapcsolta a testgyakorlatot az imádsággal, midőn a fölrebordulást
is legnagyobb vétek tette kötelességgé, és azon melegi éghajlat alatt
úgy gondolta meg nem árthat (ötszöri imádkozás napjában) és hogy a
ramadhani böjtölés jó orvosság, azt megláthatod, ha megnézed, hogy
este mennyit fognak zabálni hívőink. (Ő maga ha nem volt körülve
a Környezetének Argus szemei által, ~~[illegible]~~, nem vetegyett
vissza ramadhánkor délután egy pár fej szőlőtől, egy kis kávétól,

és egy csibukról, de jól kiöblítette szentségtörő száját (hogy ne kiszagolják rajta
belőle hit-hagyott vágának ízét és megbocsátó elszegültséget szívelt) Midőn belátám
azt, hogy mind a vallásnak egyenlő az értéke, odahagyám tanítóimat, körülök volt
a híres Ala al-Dín al-Meydáni szőlővárosomat és azon kényelmet, melyet
az apám gazdagsága szerzett meg és Akka felé fordultam, a hol akkor a
híres Sázeli szerzet főnöke élt. Mintán kereszül menkem a próbaidőn, mindjár
vé bitten és tökéletesen vezetése és vendelkezésére bocsátottam magamat. Egy
pár évet töltöttem nála, belemerülve az isten megismerésének tengerébe a meg
megértettem, hogy nincs egyéb a világon mint isten. Azért pokol nem létez
hatik, mert ha mint a szufismus tanítja, istennel van kitöltve minden és
nincs percz-kája a világegyetemnek, melyből az isten kiárnyoztatnék, úgy
mi lehetne a pokolban egyéb? Más pedig ez képtelenség volna." Ily
féle beszélgetés között (~~mint el ~~) töltötte velem időjét és szerette ha
itt ott ellenmondásom vagy a (traditióra) való hivatkozásom tovább csalta
a szufismus mélyeibe; (muhammedán) akkor szolgáinak intett és egyik
más itt nevezetes szufi munkát hozatott be az ablakból, hogy felhozz
ga miképen magyarázzák a szufik a felhozott korán helyeket és tradi
tiókat. Mintha pedig igen jól tudott, kedvenez olvasmánya
volt Omar Chejjám, és hanyszor citálta (eredeti szövegét azon helyek
nek, melyekre fő ~~illt~~ hivatkoztunk (beszélgetés között) ~~Nevezetes~~, hogy
vetnek, kik ámbár szufi szervezet tényleg nem tartoznak, lelkiöletük
irány a szúfi elméletekből indul ki és Mesztephá Efendi, ki mint
mellesleg akarok megemlíteni, Damaszkus senatusában elökelő helyet foglal
el (Ő kereli a Mekkát és Medinának szánt ösvényt a syriai ~~[illegible]~~ okat),
jól ízlik, hogyan kell ezen emberek között, kik-legalább a mennyit én közülök
megismertem, nálánál alsóbb rendű szellemi tehetséggel bírnak, tudomány és szellem
gazdagság által fényleni. (alapitkány)

Különösen imponál ő emberemnek azon idézetnek által, melyeket folyvást az
ő és az testamentomból kord ajkain; innen származik az a híre, hogy tizenkét
vallásban jártas. De van benne egy kis adag a humbugisznak is. Sokszor
kaptam rajta oly idézeseken, melyek az illető környekben elő nem fordulnak,
Van sok ember – hogy ilyeket lássunk, nem kell épen Ázsiába utazni – kik
a legszebb gondolatokat és sententiákat lépjenek előtérenten, melyek telepen
becsültetve vállhatnak; de (ha valami ilyest szőnek beszédükbe más
mondja) régi iró nevében idézik azt, mintha

önálló eszmékben való szegénység mellett pál megfelő

nagyobb érdem volna ez folyasottság mint a szellemtelyes productió. Az ókori literatura egy nagy része maga is ezen jellegű viseli homlokán. Sok iró nem líp elő gondolatával személyesen, hanem más régiebbek szeiben idézik azokat. Muszophar Efendinek is ez a modora; és ha az ember ily hosszú citatumon ~~[illegible]~~ magasipi, nem veszti el lélekjelenétét. hanem váltig vi/disputálja az illető könyvre idézett, de a világért sem mutatkozik hajlandóinak azt kimutatni. Egy nevezetes tulajdonsága ez, és ez jellemzi mindazon szabadgondolkodóju muhammedánokat, kik nem európai eszmék behatása alatt emelkedtek azon magaslatra, melyre jutottak, hogy azt érdemlik bebizonyítani, miszerint Europában sem is létezik valódi műveltség és szabadság. „A valódi műveltség (temeddun) csak a szufismusban található és azok szerint, a mint a szufi tanárok magyarázták Muhammed szavait, ő volt a legműveltebb ember". Mindamellett azonban sokat ad egy kis európai „schliff"re és soha talán soha sem érült, mint midőn egy ülés alkalmával azt mondá nekem: „Efendim! te tökéletességgel európai ember vagy." A mit európai dolgokból tud, azt szereti mindig fitogtatni. A kávéházban sok jelenlétében vizet ivott, midőn azt mondta a jelenlevő arabsókhoz: „Ti azt gondolátok, hogy vizet iszatok; pedig nem iszatok egyebet mint oxydszén és hydrodszén ~~[illegible]~~ keverékét" Nem tudom, hogyan került hozzá ezen mély tudomány; alkalmasint valami arab fordításából egy francia vagy angol elemi egyfannak. De a jelenlevők csak/csudák bámultak barátjok tiszteletreméltó ismereteit; azonban az kifejezésükből azt véltem kiolvasholni, hogy ők bizony nem igen hiszik el, hogy nem vizet isznak. Panlagán heverni szokott mindenféle francia kis természetrajz vagy physika, melyeknek ábráit tanulmányozza anélkül hogy a szövegből valamit értene. ~~Fogat~~ Az Omar el Chepján költeményei is megvolt vannak mellette és pedig Nicolas francia fordítással ellátott párisi kiadásában. „Ugy hiszem" ugymond hozzá

zain egy nap, midőn együtt olvastunk a híres epigrammákból vagy ~~tucatot~~ csomót „hogy a
frendeik nagyot bámultattak, midőn megismerkedtek a híres perse ember
eszmével; nem hiszem, hogy ilyen nálatok is volna." Igazhitű barátaimat nagy
megütközésre fogadó szobájának falait a szokások korántsiklók mellett egy nagy
moppa (chárta) diviti (arab szövegű), mely az iszlám kosmogonicus és
földrajzi fogalmait persze nem igen erősíti. „A föld azóta megváltozott" – igy
mond iróniával tekintve felém „a prophéta idege óta csodák mentek végbe;
Allah minden fölött hatalommal bir". Barátai között, kikkel rendesen
találkoztam házában, volt egy dühös fanaticus török ember is, kiszemben
hiszemben, hogy nem értem a török szót – rendesen arabs nyelven folyt a tár-
salgás – török nyelven szemére hányta hozzám való igaz barátságát. Egyszer
ezen dühe oly szenvedélyes módon nyilatkozott, hogy azt soha el nem felejtem.
Mesztapha Efendi tudományos igen becses könyvtárral bir; oly arab kéziratok
foglalnak nála helyet, melyeket az európai orientalisták még nem igen
ismernek. Én azonnal elhatároztam, hogy ezen könyvek között a legfontosabb-
kat közelebbről megismerkedem, hogy hazatérve szaktudományi publicáció-
imban felhasználjam az azokból gyűjtött anyagot. Mesztapha a legna-
gyobb kéjszéggel közbevetette könyveit szállásomba. ~~Egyszer~~ Midőn egyszer
~~a szálamba~~ erős átkötött folianst visszavittem Mesztaphához, és a dühös török gyen-
lőségben megköszönem szivességét, hogy kincsét rendelkezésemre bocsátotta,
a török kezébe veszi a könyvet és ime mit lát? A könyv nem tartalmaz
egyebet mint az orthodox iszlám megszólásait egy sziticus muszulmán részé-
ről. Ekkor elérte fanatismusa a non plus ultra pontját. „Hát a hittet-
lenek kezébe adod azokat a fegyvereket, melyekkel az igaz hit ellen
kelnek ki az istenfél elrugaszkodott szifák?" De Mesztapha nyugo-
vérrel: „~~Ferenc~~ Perenc látszik vinnie akkora a vallás mint az őrültség". Erre
oly heve vita támadt a két barát között, melynek hogy oka voltam, sokáig

fáj laltam.

Szívesen szóltam oly bőven Mesztepha Szbaï-vel, mert benne mintegy typusát látjuk a muhammedán szabadelvűek azon nemének, mely pusztán csak a szofizmusnak kö-szöni emelkedettségét és öntudatát alkotni annak, hogy az islámon belül jelent-kezett ezen mozgalomnak megvan a művelődéstörténeti hivatása kelletlen és mely az európai eszmék ellenében ~~az szuverain büszkeség és~~ az önelégült más-~~ra~~ nemszorulás szuverain büszkeségével viseltetik. Ezen emberekre nem lehetne mégsem bízni a muhammedán világ műveltjeit; mert egyik ismertető jellegük valami frivol megvetése a profanum iránt, mely által csak bámul-tatni szerelik, de melytől elszódni nem igen tartják kötelességüknek.

* *

*

~~Más egy más~~ Tudjuk, hogy az arabok jó korán felkaptak Aristoteles philosophiáját, melyet a szír keresztyének által közvetített forditásokból ismertek meg, és mely körül oly nevezetes eredmények szerettek, hogy napjaink az arab ~~tudósoknak~~ irodalomnak köszönhető, miszerint később Európa az aristotelismus tanulmányozásához foghatott hosszas elhanyagolás után. A kik az aristotelismus történetével foglalkoztak, jól ismerik az arab forditók (Hunein l. Ishak) és commentátorok (Ibn Sina, Ibn ~~Rusch~~ Rusd, — Avicenna és Averroës név alatt jobban ismerik ezeket) halhatatlan érdemeit. A philosophiával foglalkozó arabok nagy ritkán hívtak fel oly agressive az islám tanai ellen; sőt szerették munkáikat a vallásközvetlenül vett idézetekkel felpiperézni; de az orthodoxiának mindenütt és minden korban jó szagérzéke volt. Feliszmerte ellenségeit még a Korán idézetek leple alatt is. A ~~fajlaszt~~ nép (bölcsész) nem volt jó ajánló; a nép között mai napig gúnynévként szerepel. Nem lehet ma czélom, hogy a

philosophiának muhammedán viszonyairól nemzen el, sem pedig hogy hosszasabban megállapodjam azon irány mellett, mely megtalálta annak a nyitját, hogyan kell a Koránt Aristotelesszel kiegyeztetni (mutekellimûn-nak nevezik ezen irány híveit): azért nem, mert műveinek mai napig csak historiai értéke volna. A philosophiának csak vagyis csekély utóhangja maradt a modern iszlámban. A főtanodákban sem foglalkoznak, az egyszerű irodalomban semmi nyoma. Az az egy-két ember, a ki nagy sirosbokban mint philosophiai szemelvények kijövésére akad, azt olyannak nézhetjük mint a fehér holló. De az ember mégis talál hébe-hobába az Aristotelismus reszduumaira is, és azok emberekről természetesen azt tapasztalja, hogy ők is a szabadelvűek közé é, orekoznak. Más szabadelvűség az, mint a szufismusé. Ezek arabs aristotelicus ritka példányok folytonosan kategoriázálnak, gondolkodásuk, lanyagságával ők nem azonosítják magukat, hanem tökéletesen fölébe emelkednek, hideg kritikával agyonelemzik azt, és az ő bonczkésfhez nem nyúlhatnak hozzá anélkül, hogy feltüstetett alkatelemek telkükben sohasem élő egészszé tőlbe ne egyesüljenek. Ilyen philosophicus elemzője az iszlámnak volt barátom Dzselál ed-Dîn Kairóban. Fiatal ember ő még, de túlzás nélkül mondhatom, hogy azok között a kikkel a keleten barátiságot kötöttem, a legrendkívülibb. Ő nem arabs ember. Bengáliában állott bölcsője, de ősei között találunk azt, ki hogy őse volt valamely muhammedánnak, a legnagyobb tisztesége: Muhammedet magát. Perze ezt kívülről nem lehet ezen genealogiaus adatra. Oly légió minden falu helyen a serifek vagy szeyidek száma, hogy a nincs szabály fejedelmek a zöld turbánt nekik szerint megítélni, nem tanácsos a prophéta családját azon kikkel lépten nyomon találkozunk. Dzselál ed-dîn azonban nem tartozik azok közé, kik nagyos generalogiájuk büszkeségével töltik el. Ő Muhammedet nem igen szereti Aristotelesnél lóbre kerülni és egyáltalában meg van győződve az arab faj nemzeti inferioritásáról. „Nézd csak" szólott egyszer hozzám midőn egy gyönyörű papír szivarkájára

gyűjtött „nem mehetünk mi semmire sem európai segítség nélkül. ~~Ha~~ Ellenben a telegraphtól, le egészen ezen gyűrűig hadalmatokban vagyunk és nélkületek oly gyámoltalanok, hogy minden percben olyanná tettek, a milyenné lett Khiva Khánya a muszkák ágyúi előtt." Sok adomát tudott elmondani azon naiv kegyességről, mely a muszlim nebet jellemzi; hogyan mentek egyszer Buchára lakbyei a körülzár ellenség elé Koránokkal és míg azok bőszeikkel működtek a Közepázsiai szent város ellen, addig ők torokszakadtáig csak a leghatalmasabb szavakat nyögték s. a. t.

Dzselál ed-Dinnel a legfurcsább körülmények között ismerkedtem meg, és mióta megismerkedtem vele magocskám csak nem csak kiszakítottam vele egy görög kávéházban hol tanítványaival nargilézett. Azt mondtam: tanítványaival, mert érdekes barátom ex professo tanár volt. Természetesen jól megjárta a kelet szabadsággal, melyet alkalmasint hittig emlegetni fog. Konstantinápolytól hivatott egyszerű szint tanár ~~szám~~ modern szellemű Rusdijje iskolához, hogy ott vallásos bölcseletet tanítson. Első előadásában mindjárt kirakott elveivel és meggyőződésével, a miket az volt a következménye hogy optima forma elcsaptak. Azután Kairóba jött, hogy a szabadabb vicekirályi levegőben háborítlanul élepezhessen, és mellesleg valami állomást keressen, melyet annál is inkább vélt elérhetni, mert Kairóban szeretnek szabadelműséggel paradézni. De czélt nem ért. Húz ugyan sub specie ösztöndíj ~~egy~~ oly összeget az állampénztárból, melyből megélhet; de oly kiváló szellemű minő Dzselál ed-Din, nem csak megélni akarna, hanem működni és használni is szeretne. Az azután mecsetben sem engedték meg neki, hogy egy oszlop mellett (helyet foglalhasson; ~~ez~~ szétlökték mindenüt mondák, hogy a mecset tanítóinak (tanítóleg) tanítóinak tanítóinak vétetik, a mint Dzselál ed-Din, az istentagadó, a tanárok között felvétetik. Róta folyvást iskálódik a mecset és tanárai ellen. A mufti-t egyszer dögnek neverte és a mint alkalma akad, valamely mecsetbeli függetlenebb tanítványt, kiben szabadabb szellemet sejt, az orthodoxismustól elidegeníteni, megtéri. Hetenkint háromszor ezen szellemi szabadságait engedő fiatalokat szállodába czódítli és ott Aviceuna munkáiból tart nekik előadást. Este pedig ugyanezen tanítványokkal (nyíltszínű módon folytatja buzgó tanítói hivatásának gyakorlatát. a kávéházban) Ily alkalommal találkoztam vele én is, midőn épen az „ős hyle"-ről beszélt, mely az arabs philosophiában oly nagy szerepet játszik."

Természetesen minden philosophiai ismeretét az arab irodalomból merítheti csak; semmi
európai nyelvet nem ért, csak épen most törik fejét azon, hogy egy párfranczia diri-
darab phrázist elsajátítson. Ha Europaival találkozik, kivel az állata ismert Dobti
nyelvek egyikén közlekedhetik, a legbámulatosabb mohósággal tudakolja tőle a
philosophia állását Europában. Valamiképen a Darwin elméletének híre is eljutott
hozzá. Ezen elmélet oly rendkívül megtetszett neki és oly sokat gondolkodott
fölötte, hogy – mint mondá – boldognak érezné magát, ha életében alkalma
futna, Darwinnal megismerkedni. Az ember alig szabadulhat tőle ha a darwini
smusra kerül a szó. A el Kebti emberek rejtélyes találékonysággal tudja
társalgás közben arab nyelven megteremteni mindazokat a mondatokat, melyek
a Darwin philosophiában mindannyian elő fordulnak. Egy ily darwinisticus
eszmecsere alkalmával, midőn épen arról szólottunk, hogy mily viszonyban van
a genialis angol természetbúvár tételeire az iszlám dogmáihoz, ezen furcsa
megjegyzés kerülte el barátomat, melylyel jelenlevő tanítványainak bámulatát hitta
ki (philosophus barátom rendkívüli hírneve fölött vendelkezik): „Az ur isten
azt beszéli a Koránban, hogy egy alkalommal a törvényszegő embereket
majmokká változtatta. Miért majmokká és nem egyéb állatokká? (Na-
bucadonozor ő felségére nem látszott barátom emlékezni) Íme, ó barátom, a
feleletet igen egyszerű. Hogy a majomból ember lett, az nem volt egyéb, mint
az isten nagy kegyelmének kifolyása, melylyel a szétfogadó majmokat meg-
jutalmazta. Midőn az ember ez isteni kegyelmet ki nem érdemlőnek mutat-
ta magát, nem volt-e a legtermészetesebb dolog, hogy visszatasztítsa őket Allah
régi állapotukba, melyből hogy tökéletesebb fokra emelkedjenek, meg nem
érdemlettek, midőn Allah törvényeit megszegték?" Barátom ezt nyugott komoly-
sággal hozta elő és ha nagyon, a jövő század orientalistája kétségbe meg-
fogja találni Dzselál ed-Din aphorismáit a Korán több helyéről, talán ezen
darwinisticus elegyessel is és bebizonyíthatja belőle, hogy a rationa-
lismus a legszétágóbb körökben is hasonló irányokra tévő. Higyen ha a
századunk elején írt rationalisticus bibliamagyarázatokban lapozunk,
minden lapon ott találjuk Dzselál ed-Din darwinisticus Koránmagyará-
zatait. Csak a „czethalhoz" ezimzett az Kaloni vendéglőre emlékeztetem
az olvasókat. szakasztott másait.

szolgálatába vannak állítva. Egy pár hasznot hajtó európai üzérpap szomlnak tehát,
kik csak arra gondolnak, hogyan kell a cultura érdekeit kiaknázni és „geschäftlich"
ni (L. cikkeimet az Athenäum 1874. májusi füzetében a művelődés ügyeivel)
A szabadkőművesség is ugyanott hozzájok. De alig értik, mi a feladata. Egy damasz-
kusi előkelő úriember a szabadkőművességből csak annyit tudott, hogy arra
való, miszerint a társulat tagjai kisegítik a tagtársat ha pénzbeli cala-
mitásba jut. A szabadkőművesség Szíriában egy igen mulatságos szerepre emlé-
kertet, mely Damaszkusban raptom megfordult. A vendéglőben hozzá egy vagy
estélyét egy gazdag arab az ember házában töltöttem, neve: Szálih
Efendi el-Gazzi; egy rakás érdekes gallemmel lehetett ott megismerkedni
és a házinak oly kitűnő és merőben körrel bírt, hogy engem egyre
hívy előkelő muszlimán barátjának, kikhez zöldhöz el nem jutottam
volna, bemutatott. Ő volt egyike azon derék emberekek, kik Damaszkusi
tartózkodásomat kellemessé és tanulságossá varázsolták. Elutazásom
alkalmával megy arcképével és egy szép arab kézirattal ajándékozott
meg. Megtiszteltetés pedig ez este, hogy a társaság korán szétoszlott, és hogy a
faravih nevű imádság után, (mely a vendéglőben privilegium és azáltal
tűnik ki, hogy végtelen sok prosternátióból áll, úgy hogy a rejtet nem
vevő ember alig várhatja be végét), egyedül maradtunk. A házinak egy
pár sakkparthie-ra magánál maradtam és én szívesen engedtem,
ámbár a sakkjáték nálunk igen primitív módon folyt. Ő perizzel tovább
egy partie sohsem tartott, mert a játszóknak az a módon,
hogy darabokra elszedegetik egymás figuráit míg a „Kő" (sakk
a királynak!) megkerülödik és a legkisebb tévedés után „a király és
el van vágva a másiktól. Elég a hozzá, hogy előttünk volt a sakktábla. Midőn
egy pár tucatszor megpróbáltuk volt fényes sakktalentumunkat
(ismerőseim tudják, hogy az ennyire nem valami rendkívüli), egyszerre Szá-
lih barátom tokszerűen közelebb rukkol hozzám és azon feltétellel
hogy magam is „farmaszon" (így nevezik a szabadkőműveset) vagyok azt
kéri tőlem, hogy belépjen-e ő is? Nagyon nyjják barátai, de attól fél,
hogy mégsem lehet minden pontját a farmaszonságnak kiegyenlíteni a
korán vallásával. Én nem adhattam neki elég felvilágosítást; de ő társaságom
közben elámulta nekem, hogy a nagymester ugynagybizottabb
barátai közé tartozik; (Én azonnal Mesztapha
bemutat neki.)

A Dzselál ed Din társaságában töltött órák oly kedves emlékeket idézik fel bennem, hogy áldozatomba kerül ezen tárczarovat térbeli viszonyainak engedve, megálni kedves bengáli barátomtól, kit valamint Mustapha Kerdit ~~is~~ ~~inkt~~ a szabadelvű iszlám egyik typusszerű alakja képt emlitettem fel. Barátságunk, melyet fájdalom csak rövid ideig élvezhettem, feltárta előttem az iszlám művelődésének azon tévelygő oldalát, mely annak egyoldalúságával ~~is~~ jár. Oly embertől mint Dzselál ed-Din valóságos áldás hárulnak egész környezetére, ha az iszlámnak alávetett emberiség, ezen vallás keletkezése óta ép oly történeti következetességgel haladott volna mint az európai világ. ~~De~~ Most Dz. régóta túlélt eszmékben kénytelen menedéket keresni az iszlám dogmatikájának ridegs rendszere elől, és ha itt-ott egy modernebb gondolat téved agyvelejébe, úgy csak a véletlennek köszönheti. Mindenigaz hitű szemében ő pokolba való káfir, ő kétségbe az igazságos keresi és lelkének gyötrelmei között erősödik egyre gondolatba kapaszkodni, mely megadhatná neki szellemének összhangját. Midőn az Azhar mecsetben sarón szakkam, kit tizenegy béig hallgattam, megkalitta, hogy Dzselál ed-Dinnel társalgom, másnap addig talált éleggé pirongató kifejezéseket arra, hogy én is a mecset azon szennycsalló apostatáihoz szegődtem, kiknek sátán csábításai sodortak be az igaznak útjáról. Szegény jó egyszerű Szekh Mahfúz el-Magribi!

* *
*

Befejezésül még azon szabadelvű mozgalomról kellene szólanom, melyet az európai eszmék befolyása kényszerített az iszlámon belül. Egyszerűt már annyi ~~is~~ ~~elég~~ tosszára nyalt ezen tárczacikkem más részről pedig ezen tárgy oly sokoldalú lett más magban szélve, hogy ezen mozgalomnak, melynek kiváló szinhelye Egyiptom, rövid áttekintést fogunk ~~kérni~~ csak szentelni. Az európai eszmék befolyását egyébkéntiban csakis a magasabb hivatalnoki és ~~p~~ basakirók érezik át; ezek is oly félszegen és mű-alatt módon, hogy bennük valóságos szabadelvűséget nem ébreszthet. Nem önmagukból nőtt ki azok az eszmék, melyek befolyása alatt állanak, hanem réájok vannak kenve. Inner azon szerep az ellenmondásoknak, melyekkel személyekben éppen ugy mint intézményekben találkozunk; ezen az a vevetséges maniriáltság, mely a magyarlás eredménye. Csak a legkevesebb ember birja csupán csak felemelkedni azon eszmék méltatásához, melyek

nek

mert benn fókoloton megvannak az arra való feltételek, de

Effendi-re gondoltam és elég vegyázatlanságot követtem el, midőn
azt mondom, hogy kár neki bemutatni (nemrégiben) és ismerem és
Hogyan hiszik"? „Azt már nem mondtam azzal, de oly angyiás unszolás Szálih
barátom, és oly udvariatlan akartam menjen meg dolognak tartják az ember
a bizalmatlanságot, hogy nem tartóztattam kibuvót. Végre ráállottam,
hogy a kezdőbetűkel megmondom. Ezzel ő is megelégedett és mily nagyott
néztem midőn azt mondom hogy: „Miss – Szin!" „Igen ő az, egymond,
de már hogyan lehetett, hogy ő azt neked megmondotta? Hiszen ő is csak
legnagyobb ügyzzel tudtam meg, mert nagyon titkolja a muszli-
mek előtt farmaszuni méltóságát". Ő szinte csodálni kezdtem vegyá-
zatlanságomat és attól féltem, hogy Szbaivel tagom tesz, mert ő nekem
soha nem szólt semmit e dologról és nagyon megharagudott volna,
ha Szálih őt interpellálni találja azért, hogy azt mit barátai
előtt oly makacsan titkol el, egy jött-ment europaiaknak elárulja.
Napok multakmig Szálih barátom, ki azóta a farmaszunságról velem nem
beszélt, egyszer estve azt kérdi tőlem, elkisérnéd-e őt a világhirű
Abd el Kádir emir fiához? Természetesen reá állottam, mert nagyon
örültem az alkalomnak, hogy megismerkedjem azon emberrel, kiben oly
elevenen van meg az arab nemzetiségi buzgalom, hogy a legutolsó háborúm
alkalmával a legnagyobb veszélyek között felláziták az algieri
Kabylokat a francziák ellen (Persze meggátolta akkor!). Lassan
elballagunk és midőn egy sor kacskaringós sétautczán keresztül
megyünk, társam megint a farmaszunságról kezd velem beszélni.
Ő rettegtem ezen thémától, mert mindig szemem előtt lebegett a magát
elárultnak hivő Musztapha Effendi, ki oly sok érdemeket szerzett
körülem, hogy szinte elpirultam, ha arra gondoltam, mily gyorsan lobbant
hatná elém szenvedélyeit. De Szálih nem nyugodott. „Még ma éjjel
fogom elhatározni vagyok beljek-e a társaságba vagy nem. Te értelmes
világlátott ember vagy; fanásoly" Ily beszédek között értünk éjjeli
sétánk czélához. Midőn a szobába beljünk nagyot bámul Szálih,
ki ugyan be sem mutatott, midőn [illegible] kérem, hogy mutatna be a házi-
urnak. Hiszen azt gondolta[illegible] igen is mered? No azt már nem
értem." Alig fé[illegible] midőn a házinak hozzám
intézte kérdéseiből [illegible] dött meg hogy soha ezelőtt egy
más[illegible] [illegible] valmas pillanatot megragad
[illegible] lik azt vagy füleibe: „Hat

hogyan tudhattad meg, hogy ez a farmaszon mester, ha soha nem beszéltél vele"? Ekkor láttam, hogy hányatás vagyunk és nagy kő esett le szívemről, midőn Musztaphára nézve, átlátlannak tudhattam magamat. Most csak azon törtem fejemet, hogy miképen illenék az általam felemlitett kérdésünk Abd el Káder fiára. Az „M" megvolt, mert neve Muhammed; de az „Sz"? én csak úgy tudtam, hogy el-Magribi (a Magrib, azaz Északafrikából való) nak hívják. Nem kerülhettek szólkodésembe kisütni, hogy Szálih arra gondolt, hogy azonban az Abd-el Kádir család szintén Muhammed ivadékai közé soroltatik, és hogy Muhammedünk ezért Muhammed prófeta ezen Szeyidi; midőn Muhammed ivadékaiból való embert Szeyid (úr) nak hívják.

Így tudtam meg egyszersmind, hogy ki a damaszkusi szabad-kőművesek mestere; Abd-el Káder fiára bizony nem gondoltam volna, de azzára annak, hogy én a fiatal embert nagy réjzét látta Európaiak és jól beszél franczúul és egy keveset olaszul. Szálih azonban nem szünt meg engem győtörni azzal, hogy ki az, a kire én gondoltam midőn „M. Sz"-et mondtam. De akkor már ki kellett vágni magam, anélkül hogy barátomat compromittáljam. Szabadságom utazásom előtt elbeszéltem a furcsa történetkét; sohsa fain nem nevetett.

Budapesten 1874. októberben.